

7. Петришин О.В. Правовий режим державної служби: питання загальної теорії: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних та правових вчень» / О.В. Петришин; Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. – Харків, 1998. – 36 с.
8. Ткач Г.Й. Правові гарантії діяльності посадових осіб / Г.Й. Ткач, Н.В. Янюк // Вісник Української Академії державного управління при Президенті України. – 2000. – № 3. – С. 231–237.
9. Шаргородська Н.Л. Просторово-часова організація діяльності посадових осіб місцевого самоврядування: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. упр.: спец. 25.00.03 «Державна служба» / Н.Л. Шаргородська; Дніпропетровський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президенті України. – Дніпропетровськ, 2008. – 20 с.
10. Янюк Н.В. Адміністративно-правовий статус посадової особи: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право» / Н.В. Янюк; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – К., 2003. – 17 с.
11. Янюк Н.В. Посадова особа як суб'єкт адміністративного права / Н.В. Янюк // Вісник Львівського національного університету. – Серія юрид. – 2000. – № 35. – С. 225–230.

УДК 342.4(045)

РОЛЬ І МІСЦЕ КОНСТИТУЦІЇ В ПИТАННІ СПІВВІДНОШЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ТА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

Папаяні С.В., аспірант

Маріупольський державний університет

У статті розглядається питання співвідношення національного та міжнародного права. Досліджується роль та місце конституції в цьому процесі. Особлива увага приділяється європейському досвіду застосування норм міжнародного права органами конституційної юрисдикції.

Ключові слова: національне право, конституційне право, міжнародне право, дуалістична концепція, моністична концепція.

Папаяні С.В. РОЛЬ И МЕСТО КОНСТИТУЦИИ В ВОПРОСЕ СООТНОШЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНОГО И МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА: ПРОБЛЕМЫ ТЕОРИИ И ПРАКТИКИ / Мариупольский государственный университет, Украина

В статье рассматривается вопрос соотношения национального и международного права. Исследуется роль и место конституции в этом процессе. Особое внимание уделяется европейскому опыту применения норм международного права органами конституционной юрисдикции.

Ключевые слова: национальное право, конституционное право, международное право, дуалистическая концепция, монистическая концепция.

Papayani S.V. ROLE AND PLACE OF THE CONSTITUTION IN CASE OF NATIONAL AND INTERNATIONAL LAW RELATIONSHIP: PROBLEMS OF THEORY AND PRACTICE / Mariupol is a state university, Ukraine

The article deals with the national and international law relation. It investigates the role and place of the constitution in this process. Particular attention is paid to the European experience of international law bodies of constitutional jurisdiction.

Key words: national law, constitutional law, international law, the concept of dualistic, monistic concept.

Проблема співвідношення міжнародного і національного права займає центральне місце в доктрині та практиці сучасного нормотворчого процесу, хоча має давні історичні корені. Разом з процесом розвитку та поглиблення взаємовідносин між державами, питання про взаємозв'язок міжнародного і національного права почало привертати увагу фахівців у галузі юриспруденції та міжнародних відносин вже на початку XIX століття. Про поглиблення взаємодії двох систем права, її характерні риси та тенденції розвитку свідчить, перш за все, конституційне право, яке є основою правової системи держави. Тому першочергову роль для

міжнародного права при впливі на національні галузі відіграють принципи та положення конституцій як фундаменту національної правової системи.

Взаємодія міжнародного права з конституційним має свої особливості. Конституції минулого були присвяченими функціонуванню держави і права всередині країни. Державна влада в зовнішній політиці розглядалася як абсолютно відмінна від влади всередині країни. Тому вона практично не регулювалася конституційним правом і була монополізована виконавчою владою. Посилення ролі міжнародних відносин та їх впливу на внутрішнє життя держав призвело до того, що в конституціях стало приділятися більше уваги зовнішній політиці і міжнародному праву. Тобто відбувається конституціоналізація зовнішньої політики [1, 33].

Так, російський юрист Ф.Ф. Мартенс писав, що сучасне міжнародне право не можна зрозуміти, не знаючи чинного державного права освічених народів. Російський міжнародник Л.А. Камаровський підкреслював, що «норми, виставлені якою-небудь однією державою, перетворюються на міжнародні лише на підставі згоди всіх інших народів, вираженої або мовчазно (звичай), або формально (договір)» [2, 103].

Однак доктринальні концепції співвідношення міжнародного і внутрішнього права були вперше розроблені в працях західних вчених. Ними було висунуто дві теорії, визнані і в даний час: дуалістична і моністична.

Дуалістична концепція була вперше сформульована німецьким вченим XIX ст. Г. Трипелем у його роботі «Міжнародне і внутрішньодержавне право». Згідно з дуалістичною теорією існують два різні правопорядки – національний (внутрішньодержавний) і міжнародний, адже національне і міжнародне право відмінні за механізмом волевиявлення у правотворчості, за відносинами, які вони регулюють, за колом учасників відповідних правовідносин, за формами (джерелами) тощо [3, 291].

Найбільш вірним послідовником дуалістичної теорії серед сучасних учених був італієць Д. Анцилотті. Однак і Г. Трипель, і Д. Анцилотті, хоча і відносили міжнародне та національне право до різних правових систем, не заперечували їх взаємозв'язку. Такий зв'язок виявляється, зокрема, у тому, що питання укладання міжнародних договорів регламентуються як національним, так і міжнародним правом [4, 9].

Моністична концепція розглядає міжнародне та національне право як частини єдиної правової системи. Вперше в 1899 році цю ідею висунув німецький учений В. Кауфманн. Однак він визнає їх нерівноправними за своїм статусом, а віддає перевагу або пріоритету національного права, або пріоритету міжнародного права. Звідси сформувалися два напрямки моністичної теорії [5, 22].

Перший – найбільш ранній, отримав розвиток у XIX ст., виходив з визнання примату (верховенства) національного права і розглядав міжнародне право як суму зовнішньодержавного права різних країн. Ідеологом зазначеного напрямку став німецький філософ Г. Гегель, який стверджував, що «взаємини між державами являють собою взаємини між самостійними контрагентами, які стипулюють між собою, але...залишаються вище цих стипуляцій». Він прийшов до висновку, що держава здатна за власним бажанням змінити не тільки внутрішнє право, а й норми зовнішньодержавного права, тобто міжнародного права. Неспроможність зазначених постулатів очевидна, бо вони легалізують свавілля в міжнародних відносинах, заперечуючи можливість створення міжнародного правопорядку [6, 112]. Продовжуючи цю думку, один з яскравих представників цього напрямку юридичної науки А. Цорн стверджував, що міжнародне право юридично є правом лише тоді, коли воно є правом державним. Проте в даний час моністична теорія, що визнає верховенство національного права, має не дуже багато прихильників.

Більшої популярності набуває другий напрямок моністичної концепції, що ґрунтується на визнанні примату міжнародного права. Слід підкреслити, що серед представників зазначеного напрямку немає єдності щодо правових наслідків домінуючого впливу міжнародного права на процес внутрішньодержавного регулювання, що призвело до виникнення двох течій: радикального монізму і помірною монізму.

Представником ідеї радикального монізму є австрійський вчений Г. Кельзен, який вважається автором моністичної теорії. На думку Г. Кельзена, міжнародний правопорядок є частиною

універсального правопорядку, що включає всі національні правопорядки. Міжнародний правопорядок визначає територіальну, персональну і тимчасову сфери дійсності національних правопорядків, роблячи можливим існування безлічі держав. Причому міжнародне право визначає зміст національного права, регулюючи ті питання, які б держави, в іншому випадку, регулювали б довільно в односторонньому порядку. Тому норми національного права повинні ґрунтуватися на нормах міжнародного права і у випадку суперечності перші втрачають юридичну силу [7, 110].

Позицію Г. Кельзена поділяли французькі вчені Ж. Ссель і Ш. Руссо, які визнавали «існування міжнародного правопорядку, що стоїть над державними федеральними правопорядками». Проте помилковість теоретичних поглядів радикальних моністів, які заперечують державний суверенітет, відразу ставала очевидною при зіставленні їх з реальним процесом нормотворчості, що підкреслювалося в радянській доктрині міжнародного права 70-80-х років минулого сторіччя. Радянські юристи-міжнародники Р.А. Мюллерсон, Є.Т. Усенко [8], Г.І. Тункін, Д.Б. Левін та інші вказували, що прихильники як верховенства національного права, так і примату міжнародного права протиставляють міжнародне право і державний суверенітет, але державний суверенітет і міжнародне право припускають один одного.

Це призвело до появи нової течії помірної монізму. Її представники Я. Броунлі, Х. Лаутерпахт, А. Фердросс, В. Фрідман вважають, що концепція радикальних моністів «не відповідає правовим реаліям існування суверенних держав і зводить внутрішньодержавне право до положення служниці міжнародному праву». Помірні моністи піддають критиці і постулат про делегування міжнародним правом юрисдикційних повноважень державам, підкреслюючи той факт, що міжнародне право встановлює межі діяльності кожної держави, обмежуючи тим самим свободу їхніх дій на міжнародній арені. Тому внутрішнє право у випадку суперечності міжнародним зобов'язанням держави автоматично не втрачає сили, закони та інші нормативні акти продовжують тимчасово застосовуватися національними судами до тих пір, поки держава не приведе їх у відповідність з міжнародними зобов'язаннями.

Ряд західних юристів-міжнародників, таких як М. Шоу, Б. Баархорн та інші, вважають, що розбіжності між моністами і дуалістами з проблеми співвідношення міжнародного і національного права носять нереальний, штучний характер і заперечують існування загальної системи, в якій одночасно діють міжнародне та національне право або одному з них належить пріоритет, чи право втручання в правову систему іншого [9, 168].

Отже, головна роль у визначенні взаємодії внутрішнього і міжнародного права належить конституційному праву. Конституційне право визначає повноваження державних органів на участь у створенні та здійсненні міжнародних норм. Міжнародне право закріплює принцип поваги до встановленого конституцією порядку. Воно також визначає, що держава не може посилатися на конституцію для виправдання невиконання зобов'язань міжнародного права.

Положення стосовно зовнішньої політики визначаються в конституції виходячи з характеру політико-правової системи держави. Взаємовідносини держави та міжнародного права залежить від цієї системи, від її історії і традицій, рівня культурного розвитку. Все більший вплив на розвиток держави і суспільства здійснюють міжнародні чинники. Рівень цього впливу залежить від ступеня втягнутості держави в міжнародні відносини, від їх значення для життя суспільства [10, 17].

Конституційне право окремих держав по-різному вирішує питання співвідношення своїх норм із міжнародним правом. Наприклад, Конституція США ставить свої норми вище договорів, що підтверджено низкою рішень Верховного суду. Встановлення принципу рівності закону та договору дає можливість скасовувати раніше укладений договір наступним законом. Це положення було поширене і на норми загального міжнародного права.

Американська правова система, як і правові системи деяких інших держав, виходить з визнання примату конституції над усіма іншими нормами, включаючи і ті, що своїм виникненням зобов'язані міжнародному праву. У Конституції США говориться: «Діючи в межах своїх конституційних повноважень, Президент може мати за Конституцією владу здійснювати такі дії, які являють порушення міжнародного права Сполученими Штатами» [11]. Цей приклад ще раз доводить, наскільки серйозні проблеми породжує визнання абсолютного примату конституцій над міжнародним правом.

У багатьох нових конституціях це питання вирішується інакше. Вони містять положення про те, що укладення договору, який включає правила, що суперечать конституції, може мати місце лише після відповідного перегляду конституції. Цього положення дотримуються і держави, у яких воно конституційно не закріплено.

Заслуговує на увагу позиція японського уряду з питання про співвідношення конституції і міжнародного права. Прийнято вважати, що одні договори підпорядковані конституції, а інші мають перед нею пріоритет. До перших відносяться двосторонні політичні та економічні договори; до других – договори, що містять прийняті норми міжнародного права, а також договори, які стосуються питань особливого значення для долі держави, такі як акт про капітуляцію або мирний договір.

У ст.10 Конституції Італії передбачається, що правовий порядок країни узгоджується з загальновизнаними нормами міжнародного права». Тим самим встановлено пріоритет міжнародних норм. Наведене положення може розумітися як таке, що відноситься і до Конституції, яка є частиною правового порядку країни [12, 348].

Слід зазначити, що повоєнні конституції країн Латинської Америки включили дуже обмежені положення про міжнародне право. Більшість з них підкреслюють недійсність договорів, що розходяться з конституцією (наприклад, ст.189 Конституції Еквадору 1946 р. і ст.46 (29) Конституції Сальвадору 1950 р.). Нові незалежні держави Африки і Азії, наприклад, посилаються на Статут ООН, а не на міжнародне право взагалі. Тому що загальне міжнародне право розглядається ними як твір колоніальних держав. У конституціях йдеться лише про договори. У більшості випадків правова гарантія для них не передбачена.

Для вивчення сучасних тенденцій розвитку взаємодії міжнародного і внутрішнього права особливий інтерес представляють новітні конституції. Звернемося до Конституції Королівства Нідерландів. «В інтересах, необхідних для розвитку міжнародного правопорядку, договір може містити відступ від положень Конституції» (ст.63). У такому разі закон про схвалення договору приймається палатами Генеральних штатів більшістю не менше двох третин голосів.

Зазначені тенденції в розвитку конституційного права знайшли відображення і в нових конституціях країн Центральної та Східної Європи. Більшість із них включають міжнародні договори в право країни. Деякими з них за договорами визнається вища юридична сила, ніж у законів. Три конституції визнають такий статус тільки за договорами про права людини [13, 93].

Як приклад можна взяти Конституцію Польської Республіки 1997 р. Стан війни може бути оголошено виключно в разі нападу на польську територію або якщо з міжнародних договорів випливає зобов'язання спільної оборони від агресії (ст.116 (2)). Як бачимо, принцип незастосування сили стає загальним принципом міжнародного права і конституційного права демократичних держав. Ратифіковані договори є частиною правопорядку країни і застосовуються безпосередньо (ст.91 (1)). Статус норм загального міжнародного права не визначений [14].

Загальні тенденції знайшли відображення і в конституціях держав, що утворилися на пострадянському просторі. У цілому вони відповідають конституційним стандартам членів міжнародного співтовариства. Зв'язок з цим співтовариством у деяких з них прямо зазначається. Народ Росії прийняв Конституцію, «усвідомлюючи себе частиною світового співтовариства» [15]. Аналогічне положення містить Конституція Казахстану. Конституції містять положення про міжнародне право, а деякі і про зовнішню політику, про її принципи, зокрема про відмову від агресивних воєн.

Деякі конституції, у тому числі Конституція України (ст.9 (2)), передбачають можливість укладення договорів, що розходяться з нормами Конституції, за умови попереднього внесення до Основного закону відповідних змін [16]. Новим конституціям знайоме також положення про можливість передачі державою здійснення частини своїх повноважень міжнародним організаціям (ст.79 Конституції РФ) [15]. Отже, нові конституції, прийняті на пострадянському просторі, відображають загальні тенденції розвитку конституційного права щодо регулювання взаємодії міжнародного і внутрішнього права. І це тим більш знаменно, що більшість конституцій націлені на забезпечення здобутого суверенітету.

Крім конституцій, існують також конституційні, органічні закони. Не виключена можливість їх колізії з договорами. На відміну від внутрішнього права міжнародне право не виділяє такі закони в особливу категорію. Не вирішено це питання і у внутрішньому праві. Відсутня відповідна практика. Немає єдності думок і в літературі. У Франції, наприклад, де встановлено пріоритет договорів перед законами, одні юристи вважають, що конституційні закони переважають над договорами, інші це заперечують.

Слід зауважити, що зрідка випадки, коли при міжнародному врегулюванні конфлікту в державі міжнародний акт містить основні положення конституції. Прикладом може служити Договір Республіки Кіпр з Великобританією, Туреччиною і Грецією 1960 р., який гарантував основні положення Конституції Кіпру [12, 416].

Відзначимо особливості співвідношення права Європейського союзу з конституціями держав-членів. Договірною врегулювання питання не отримало. Однак Суд ЄС і вищі суди держав-членів визначили, що конституційне право не виключається із загального правила про пріоритет права Союзу, лише в питаннях, що відносяться до його компетенції [17, 13].

Таким чином, міжнародне та внутрішньодержавне право – це дві самостійні системи права, які знаходяться в постійному взаємозв'язку і взаємодії. Об'єктивно не існує примату однієї системи права над іншою, оскільки вони регулюють різні види соціальних відносин. Однак у зв'язку з тим, що норми міжнародного права мають на меті забезпечити загальний мир і безпеку, захистити права та основні свободи людини, сприяти плідній співпраці держав у різних галузях, тобто закріплюють і забезпечують досягнення вищих цінностей людства, держави можуть у своєму конституційному та поточному законодавстві проголосити визнання верховенства норм міжнародного права над нормами внутрішньодержавного права. Це відбувається не внаслідок об'єктивно властивого верховенства системи міжнародного права над внутрішньодержавним, а з метою свідомого об'єднання потенціалу двох систем права в справі досягнення та охорони вищих цінностей людської цивілізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Батанов О.В. Конституційне право у сучасному світі: основні напрями та форми розвитку / О.В. Батанов // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2003. – № 7. – С. 32–42.
2. Камаровский Л.А. Международное право / Л.А. Камаровский, В.А. Ульяницкий. – М.: Университетская типография, 1908. – 276 с.
3. Трипель Г. Международное и внутреннее право / Г. Трипель. – М.: Клаузь, 1899. – 564 с.
4. Анцилотти Д. Курс международного права: В 2 т.: пер с итал. / Д. Анцилотти – М.: Изд-во иностр. лит-ры, 1961. – Т.1: «Введение – общая теория». – 447 с.
5. Міжнародне право / за заг. ред. М.В. Буроменьського. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 336 с.
6. Гегель Г.В.Ф. Философия права: пер. с нем. / Г.В.Ф. Гегель. – М.: Мысль, 1990. – 524 с.
7. Kelsen H. Principles Law / H. Kelsen. – New York: Rinehart & Company, 1952. – 461 p.
8. Усенко Е.Т. Соотношение и взаимодействие международного и национального права и Российская Конституция / Е.Т. Усенко // Московский журнал международного права. – 1995. – № 2. – С. 13–28.
9. Shaw M. International Law. Fourth Edition / M. Shaw. – New York: Cambridge university press, 2003. – 939 p.
10. Игнатенко Г.В. Взаимодействие внутригосударственного и международного права / Г.В. Игнатенко. – Свердловск: Изд-во Уральского университета, 1981. – 59 с.
11. The Constitution of the United States of 1789 // [Electronic resource]. – Access mode: http://www.senate.gov/civics/constitution_item/constitution.htm
12. Конституційне право зарубіжних країн: навч. посібник / [М.С. Горшеньова, К.О. Закоморна, В.О. Ріяка та ін.]; за заг. ред. В.О. Ріяки. – 2-е вид. [допов. і перероб.]. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 544 с.

13. Лукашук И.И. Взаимодействие международного и внутригосударственного права в условиях глобализации / И.И. Лукашук // Журнал российского права. – 2002. – № 3. – С. 115–128.
14. The Constitution of the Republic of Poland of 1997 // [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/angielski/kon1.htm>
15. Конституция Российской Федерации 1993 года // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.duma.gov.ru>
16. Конституція України (із змінами і доповненнями). – К.: Атіка, 2006. – 64 с.
17. Сергієнко Н.М. Застосування норм міжнародного права органами конституційної юрисдикції (європейський досвід): автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.11 «Міжнародне право» / Н.М. Сергієнко. – К., 2004. – 18 с.